

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

MINISTRI HISTORIAE

Pagalbiniai istorijos mokslai
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose

Mokslinių straipsnių rinkinys,
skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos
65-mečio sukakčiai

Sudarytojai
Zigmantas Kiaupa
Jolita Sarcevičienė

LI
LEIDYKLA

UDK 930.1(474.5)
Mi257

Knygos rengimą ir leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009-2015 METŲ PROGRAMA
(Sutarties Nr. LIT-7-30)

Redakcinė kolegija

Zigmantas Kiaupa (Vytauto Didžiojo universitetas)

Elmantas Meilus (Lietuvos istorijos institutas, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija)

Jolita Sarcevičienė (Lietuvos istorijos institutas)

Gitana Zujienė (Lietuvos istorijos institutas)

Recenzentai

Gediminas Lesmaitis (Lietuvos istorijos institutas)

Mintautas Čiurinskas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

ISBN 978-9955-847-70-0

© Straipsnių autoriai, 2013

© Lietuvos istorijos institutas, 2013

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ankstyvųjų Naujųjų laikų seimo retorikos pažinimo šaltiniai: kalbos*

Jūratė Kiaupienė

Vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Europos valstybių luomų atstovavimo institucijos – parlamentai – sukūrė mentalinę erdvę, kurioje klostėsi ir skleidėsi savita politinė kultūra. Svarbus šios kultūros raiškos būdas buvo parlamentinė retorika¹. Šiuolaikinėje Europos istoriografijoje šiai problemai skiriamas įvairiapusis dėmesys, įgyvendinami specialūs tyrimų projektai. Istorikai, palyginti su ankstesne istoriografija, naujai formuluoja problemą, pabrėžia parlamentinės retorikos svarbą ne tik literatūros, bet ir politinės, diplomatinės ir teisinės kultūrų pažinimui, išplečia tradicinės retorikos interpretacijos ribas, akcentuoja naujus parlamentinės retorikos sampratos teorinius aspektus, aptaria konkrečius jos raiškos atvejus, parodo atskirų „politinių kūnų“ puoselėtus viešo kalbėjimo kultūrų savitumus ir jas lygina, formuluoja tolesnių tyrimų strategiją ir problematiką².

Parlamentinė retorika tokiose studijose susiejama su Europos valstybių valdančiojo elito atstovų studijomis universitetuose, ieškoma humanistinio išsilavinimo ir parlamentinės retorikos sąsajų, lėmusių viešo politinio kalbėjimo turinio ir meninės formos pokyčius, pabrėžiamas ankstyvųjų Naujųjų laikų retorikos vaidmuo formuojant politinę kultūrą³. Parlamentuose nuo XV a. vidurio pradėjęs klostytis politinės

* Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę.

¹ Šiuolaikinė vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų parlamentinės retorikos samprata pateikiama straipsnyje: Parlamentsrede, *Historische Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. von G. Ueding, Bd. 6, Tübingen, 2003, S. 582–636.

² Plačiau žr.: J. Helmrath, J. Feuchter, Einleitung – Vormoderne Parlamentsoratorik, *Politische Redekultur in der Vormoderne. Die oratorik europäischer Parlamente in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, J. Feuchter, J. Helmrath (Hg.), Frankfurt/New York, 2008, S. 9–22; J. Kopperschmidt, Oratorik – ein erfolversprechendes Forschungsprojekt? ten pat, p. 23–44; *New Chapters in the History of Rhetoric*, ed. L. Pernot, Brill, 2009; J. Feuchter, J. Helmrath, Oratory and representation: the rhetorical culture of political assemblies, 1300–1600, *Parliaments, Estates and Representation*, Volume 29, Issue 1, p. 53–66; P. Ihalainen, K. Palonen, Parliamentary sources in the comparative study of conceptual history: methodological aspects and illustrations of a research proposal, ten pat, p. 17–34.

³ Plačiau žr.: J. Helmrath, Rhetorik und 'Akademisierung' auf deutschen Reichstagen im 15. und 16. Jahrhundert, *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Hrsg. von H. Duchhardt, G. Melville, Köln-Weimar-Wien, 1997, S. 423–446; J. Helmrath, Der europäische Humanismus und die Funktionen der Rhetorik, *Funktionen des Humanismus. Studien zur Nutzen des Neuen in der humanistischen Kultur*, hrsg. T. Maissen, G. Walther, Göttingen, 2006, S. 18–48.

kalbos tipas apibūdinamas nauja sąvoka – ankstyvųjų Naujųjų laikų institucionalizuota socialinė komunikacija⁴.

Vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų sandūroje formavosi, kūrė savo darbo taisykles bei tradicijas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimas. Iki jungtinės Lenkijos–Lietuvos valstybės – Abiejų Tautų Respublikos (ATR) – sukūrimo 1569 m. Lietuvos seimas veikė kaip savarankiška atstovavimo principu grindžiama politinė visuomenės institucija⁵. 1569–1795 m. laikotarpiu LDK parlamentarizmo kultūra buvo toliau puoselėjama, įgavo naujų bruožų bendrame su Lenkijos Karalyste ATR seime⁶.

XV a. pabaigoje rytinėje Vidurio Europos erdvėje pradėta kurti ir skleisti savita LDK parlamentinė retorika. Tarptautinėje naujų politinės retorikos tyrimų erdvėje greta kitų Europos valstybių pradėta tirti ir rytus toliausiai įsiterpusių Lenkijos ir Lietuvos parlamentarizmo kultūra. 2008–2012 m. įgyvendinant vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Europos parlamentinės retorikos tyrimams skirtą tarptautinį projektą *Oratorik auf europäischen Reichs- und Ständeversammlungen des späten Mittelalters und der beginnenden Neuzeit als Repräsentation politisch-socialer Ordnungen im Vergleich* (vadovas – Berlyno Humboldtų universiteto (Humboldt–Universität zu Berlin) profesorius Johannes Helmrath), Kolja Lichy, remdamasis istoriografija ir skelbtais šaltiniais, nagrinėja XVI a. ir XVII a. pirmosios pusės Lenkijos Karalystės ir ATR seimų retoriką bei ceremonialą, aptaria Lenkijos–Lietuvos parlamentinės kultūros lyginimo su Imperijos Reichstago kultūra perspektyvas. Autorius daugiausia dėmesio skiria teoriniam problemos aspektui, aptaria

⁴ Plačiau žr. D. Mertens, Die Rede als institutionalisierte Kommunikation im Zeitalter des Humanismus, *Im Spannungsfeld*, S. 401–421.

⁵ Plačiau apie LDK seimą iki 1569 m. žr.: М. Любавский, *Литовско–русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства*, Москва, 1900; Н.А. Максимейко, *Сеймы Литовско–Русского государства до Люблинской унии 1569 г.*, Харьков, 1902; M. Jučas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas, *Lietuvos seimas*, Vilnius, 1996, p. 79–112; M. Jučas, Seimai ir seimeliai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 623–634; R. Petrauskas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimo ištakos: Lietuvos didžiojo kunigaikščio taryba ir bajorų suvažiavimai XIV–XV a., *Parlamento studijos*, t. 3, Vilnius, 2005, p. 9–32; L. Korczak, Początki litewskiego parlamentarizmu na tle porównawczym, *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяжаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, Наваградак, 23–24 лістапада 2007 г.)*, Мінск, 2008, с. 27–40; R. Petrauskas, LDK bajoriškojo seimo susiformavimas Vidurio Rytų Europos luominių susirinkimų raidos kontekste, *Parlamentarizmo genėzė Europoje ir Lietuvos atvejais. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2008, p. 5–15.

⁶ 1569 m. Liublino unijos aktu sukūrus jungtinę Lenkijos ir Lietuvos valstybę – Abiejų Tautų Respubliką, LDK seimas kaip savarankiška institucija nustojo egzistuoti, prasidėjo naujas, bendros su Lenkijos Karalyste Lietuvos parlamentinės veiklos laikotarpis (1569–1795 m.). Plačiau žr.: A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa, 2002; A. Zakrzewski, Odrębność systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku, *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń, 2007, s. 107–128; R. Petrauskas, LDK bajoriškojo seimo susiformavimas, p. 5–15; R. Frost, Lietuvos indėlis formuojant parlamentinę kultūrą Lietuvos–Lenkijos Respublikoje 1500–1668 m., *Parlamentarizmo genėzė Europoje ir Lietuvos atvejais*, p. 16–23; A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa, 2013, s. 88–117.

tyrimų situaciją, komentuoja pasirinktus Lenkijos parlamentarų retoriką reprezentuojančius šaltinius⁷. Lietuvos parlamentarų kalbų, kaip retorikos šaltinio, autorius nepanaudoja, jų nenagrinėja.

Lietuvos istoriografijoje ši ankstyvųjų Naujųjų laikų politinės kultūros požiūriu svarbi institucionalizuotos socialinės komunikacijos forma ir jos turinys iki šiol nėra tapusi specialių tyrimų objektu. Turbūt svarbiausia priežastis, dėl kurios neturime ankstyvojo parlamentarizmo retorikos tyrimų Lietuvos istoriografijoje, yra tokiam darbui atlikti būtinų šaltinių trūkumas. Iš tikrųjų savarankiško LDK seimo veiklos laikotarpio (iki 1569 m. Liublino unijos) šaltiniai politinės retorikos požiūriu yra neinformatyvūs. Istorikai turi galimybę disponuoti tik negausiais rašytiniais tekstais, kurie atskleidžia komunikaciją tarp valdovo ir Lietuvos Ponų Tarybos narių, raštu išdėstytų svarbiausių politikų suformuluotų reikalavimų turinį, bet neparodo jų parengimo proceso bei tuo metu vykusių diskusijų. Pasirėmus Lietuvos Metrikoje įrašytais XVI a. ketvirtojo dešimtmečio aukštųjų valstybės pareigūnų, bajorijos „prašymais“ ir valdovo „atsakymais“⁸ bei pavieniais politiniais pareiškimais, suformuotais Ponų Tarybos bei seimo aplinkoje⁹, neįmanoma atlikti ankstyvosios lietuviškosios parlamentinės retorikos tyrimo. Reikia kitokio pobūdžio šaltinių.

Šiuo straipsniu ir siekiama pristatyti tokią kompensuojančių šaltinių grupę – XVI a. antros pusės – XVII a. pirmos pusės Lenkijos Karalystės, nuo 1569 m. ATR seimų Lenkijoje rašytus dienoraščius (lenk. – *diariusze, dzienniki sejmowe*), įvertinti šaltinio reprezentatyvumą, aptarti dienoraščių teikiamą medžiagą LDK seimo retorikos kaip politinės kultūros fenomeno tyrimams.

Remtis Lenkijos Karalystėje rašytų seimų dienoraščiais ankstyvųjų Naujųjų laikų lietuviškojo parlamentarizmo istorikus verčia dvi pagrindinės priežastys. Pirmoji – tyrinėtojai iki šiol nėra suradę nė vieno LDK seimo dienoraščio. Antroji – dvi valstybės, Lenkijos Karalystė ir LDK, nuo 1386 m. buvo susietos unijos saitais, valdomos tos pačios dinastijos valdovų arba bendro valdovo, dvi politinės tautos keletą šimtmečių gyveno daugeliu saitų susietoje politinėje erdvėje. Lenkijos Karalystės, o nuo 1569 m. bendro ATR seimo dienoraščiuose įrašyti Lietuvos parlamentarų sakytų kalbų bei pasisakymų diskusijose tekstai teikia galimybę pažinti ir lietuviškosios politinės kultūros turinį bei formą, palyginti ją su lenkiškąja.

⁷ K. Lichy, How to do politics with words: oratory, ceremonial and procedure in the Sejm and the Reichstag (c. 1500–1570), *Parliaments, Estates and Representation*, vol. 29, issue 1, p. 67–84; K. Lichy, Reden als Aushandeln: Rhetorik und Zeremoniell auf dem polnisch–litauischen Sejm zu Beginn der Wasa-Zeit, *Politische Redekultur in der Vormoderne*, S. 149–172.

⁸ Plačiau žr.: М. Любавский, *Литовско-русский сейм*.

⁹ Pavyzdžiui, LDK Ponų Tarybos laiškas karaliui Žygimantui dėl Lietuvos Karalystės atkūrimo (1526), žr. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius, 2000, p. 65–74.

Pirmosios LDK seimo pasiuntinių kalbos, viešai sakytos dar prieš sukuriant jungtinę Lenkijos–Lietuvos valstybę, buvo surastos 1563–1564 m. Varšuvos seimo dienoraštyje. Pradėjus derybas dėl dvi valstybes siejusios personalinės unijos pakeitimo nauja, geriau atitinkančia naująją situaciją, Lietuvos seimo pasiuntiniai atvyko į Varšuvos seimą, jame kalbėjo. Tai ir nulėmė siūlomos tyrimo pradžios datos pasirinkimą. XVII a. viduryje regione prasidėję plataus masto ilgalaikiai karai, ATR teritorijos okupacijos sujaukė visuomenės gyvenimą, sutrikdė ir seimų darbą. Istorikai XVII a. antrą pusę neretai apibūdina kaip Respublikos seimą ištikusios krizė laikotarpį. Nesileidžiant į diskusiją dėl tokio apibūdinimo, reikia sutikti, kad po XVII a. vidurio karų, suiručių, demografinės krizės ištiktos ATR seimas pasikeitė, prasidėjo kitas jo raidos laikotarpis. Jam pažinti reikalingas specialus tyrimas.

Dalis XVI a. antros pusės – XVII a. pirmos pusės Lenkijos Karalystės ir ATR seimų dienoraščių tekstų yra publikuota, jie gerai žinomi tyrinėtojams. Seimų dienoraščių publikacijos Lenkijoje pradėtos rengti XIX a.¹⁰ Naujausioje, 2012 m. paskelbtoje ATR parlamentarizmo bibliografijoje nurodyta, kad yra publikuoti šių Lenkijos Karalystės ir ATR seimų dienoraščiai: 1548, 1553, 1555, 1556–1557, 1558, 1562–1563, 1563–1564, 1565, 1566, 1569, 1570, 1572 (dienoraščio fragmentas), 1581, 1582 (dienoraščio fragmentas), 1585, 1587, 1591–1592, 1597 ir 1633 metų¹¹. Bibliografijos sudarytojų pateiktą sąrašą reikėtų papildyti XVII a. pirmos pusės ATR seimų dienoraščių ar jų fragmentų publikacijomis¹². Ši informacija apie publikuotus dienoraščių tekstus yra tik orientacinė, publikacijų sąrašas nuolat papildomas. Įvairiose rankraščių saugyklose tebėra neskelbtų ir neištirtų aptariamo laikotarpio seimų dienoraščių.

Kartu su pirmosiomis dienoraščių publikacijomis buvo pradėti ir XVI–XVII a. Lenkijos parlamentinės retorikos tyrimai. Iš tokių darbų reikia pažymėti prieš kelerius metus pasirodžiusią senosios Lenkijos literatūros tyrinėtojos Krystynos Płachcińskiej studiją¹³. Autorė atliko keturių XVI a. Lenkijos Karalystės seimų (1556–1557 m. ir 1563–1564 Varšuvos;

¹⁰ Plačiau apie seimų chronologiją, publikuotus ir nepublikuotus dienoraščius žr.: W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków, 1948. Šiuo darbu naudojantis reikia atsiminti, kad per keletą dešimtmečių įvairiuose leidiniuose pateikta papildomos informacijos apie atskirus seimus ir jų dienoraščius.

¹¹ Plačiau publikacijų aprašus žr.: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej / Bibliography of the parliamentary system of the Nobles' Republic*, Poznań, 2012, nr. 8, 13, 14, 20, 27, 32, 38, 41, 42, 44, 55–62, 64, 69, 73, 78, 142, 152, 163. Ten pat nurodyta ir tyrimų bibliografija.

¹² *Jakuba Michałowskiego, wojskiego Lubelskiego a później kasztela Bieckiego, Księga pamiętnicza, z dawnego rękopisa będącego własnością Ludwika Hr. Morsztyna wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa naukowego Krakowskiego*, w Krakowie, 1864, nr. 54 (*Dyaryusz konwokacyi Warszawskiej podczas bezkrólewia od dnia 16 lipca do 1 sierpnia 1648 odprawiającej się*), s. 101–144; 97 (*Dyaryusz sejmu elekcyjnego w r. 1648 dnia 6 października poczętego a dnia 25 listopada skończonego*), s. 219–361; 118, 119 (*Dyaryusz konsulty Króla JMci z Senatorami, Warszawa 1–7 czerwca 1649*), s. 399–408; A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 1: 1632–1636, t. 2: 1637–1646, t. 3: 1637–1646, oprac. A. Przybosz, R. Żelewski, Warszawa, 1980.

¹³ K. Płachcińska, *Obraz kultury retorycznej społeczeństwa szlacheckiego na podstawie mów sejmowych z lat 1556–1564*, Łódź, 2004. Autorė nurodo ir aptaria taip pat ankstesnius Lenkijos parlamentinei retorikai skirtus tyrimus, ten pat, p. 8–11.

1558–1559 m. ir 1562–1563 m. Piotrkavo) dienoraščiuose įrašytų 343 kalbų analizę. Pagrindinis jos tikslas buvo aptarti seimų kalbas kaip oratorinio meno pavyzdžius, naujais bruožais papildyti XVI a. Lenkijos bajoriškosios visuomenės retorinės kultūros portretą, o kalbų analizė buvo atlikta pasirėmus tradicine tokio pobūdžio literatūros tyrimų metodologija.

K. Plachcińskos tyrimo pagrindą sudaro Lenkijos seimo narių, pirmiausia aptariamu laikotarpiu pakilimą išgyvenusio egzekucinio judėjimo atstovų, retorikos turinys ir forma. Be to, autorė atkreipia dėmesį ir į LDK seimo pasiuntinių – Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus, Vilniaus vaivados, delegacijos vadovo Mikalojaus Radvilos Juodojo, LDK etmono, Trakų vaivados Mikalojaus Radvilos Rudojo ir Vitebsko vaivados kunigaikščio Stepono Zbaraskio, dalyvavusių 1563–1564 m. Varšuvos seimo darbe, su egzekucionistais diskutavusių apie Lenkijos Karalystės ir LDK unijos atnaujinimo problemą, kalbas. Tiesa, studijoje nagrinėjamos, turinio ir formos požiūriais lyginamos su lenkų politikų kalbomis tik Radvilos Juodojo kalbos, pabrėžiami kai kurie iškilais XVI a. vidurio Lietuvos politiko parlamentinės retorikos ypatumai. Kiti Varšuvos seimo diskusijose kalbėjusieji lietuviai tėra paminėti¹⁴.

Toli gražu ne visuose Lenkijos XVI–XVII a. pirmos pusės seimų dienoraščiuose galima rasti kalbų tekstus, neretai dienoraščių autoriai apsiriboja įvykių seime atpasakojimu, nurodo, kas buvo svarstyta, bet neįrašo parlamentarų kalbų ar diskusinių pasisakymų tekstų, geriausiu atveju trumpai anotuoja jų turinį. Daugiausia kalbų randame dienoraščiuose, kurie pasakoja apie neeilinius, visuomenei nepaprastai svarbius klausimus svarščiusius seimus. Klasikiniu pavyzdžiu gali būti dvi 1569 m. Liublino seimo dienoraščio redakcijos, kuriose gausu kalbų, atskleidžiančių Lietuvos ir Lenkijos atstovų politinių diskusijų dėl unijos turinį ir formą¹⁵. Šiame didelės apimties dienoraštyje tyrinėtojas gali rasti įvairaus pobūdžio parlamento kalbas, turi galimybę atlikti išsamią LDK atstovų politinės kalbėsenos analizę, atsakyti į klausimą, ar svarstant svarbiausią dviejų visuomenių ir valstybių ateities klausimą, kintant aplinkybėms, keitėsi retorikos turinys ir politinis žodynas. Liublino seimo dienoraštis leidžia išplėsti Lietuvos ir Lenkijos parlamentinės retorikos lyginimo lauką parodant trečio nario – unijos pakeitimo projektų paliestos Prūsijos pasiuntinių – kalbėjimą.

Kitas svarbus klausimas, kuris kyla seimų retorikos tyrėjams, – kaip ankstyvaisiais Naujaisiais laikais būdavo rašomi seimų dienoraščiai, koku būdu būdavo užrašomos seime sakytos kalbos, ar kalbų tekstai užrašant nebūdavo pakeičiami, kas atlikdavo šį darbą.

¹⁴ Plačiau žr. ten pat, p. 178–185, 327 ir lentelė 5 „Wypowiedzi delegatów litewskich“ (p. 36), kurioje suregistruoti Lietuvos atstovų pasisakymai.

¹⁵ Plačiau žr. *Дневник Люблинского сейма 1569 года. Соединение Великого Княжества Литовского с Королевством Польскимъ*, С.–Петербургъ, 1869.

Lenkijos Karalystės, vėliau ATR seimas neturėjo savo kanceliarijos, dienoraščiai būdavo rašomi privačių asmenų, politikų ar jų grupių iniciatyva. Daugumos rašiusių dienoraščius vardai nėra nurodyti, žinoma, kad kartais dienoraštį surašydavo ne vienas asmuo, o jų grupė. Dienoraščius dažniausiai rašydavo senatorių ar pasiuntinių sekretoriai bei raštininkai. Jie surinkdavo informaciją apie tai, kas vyko seime, dažniausiai iš jame dalyvavusių asmenų pasakojimų, užrašų bei paskelbtų dokumentų, kartais patys stebėdavo seimo darbą ir rašė užrašus. Vėliau tvarkydavo tuos užrašus ir suteikdavo jiems dienoraščio formą. Aptariamam laikotarpiu nebuvo vienos seimo dienoraščio formos, ją kiekvienu atveju pasirinkdavo rašantysis ar dienoraščio užsakovai. Kalbos būdavo užrašomos iš atminties arba pagal gautą iš anksto parengtą kalbos tekstą. Seimo retorikos tyrėja K. Płachcińska atkreipia dėmesį, kad kalbų tekstai skirtingose to paties seimo dienoraščių redakcijose, kurias rašė skirtingi asmenys, paprastai yra identiški. Tai liudija, kad kalbos būdavo kruopščiai užrašomos posėdžių metu arba būdavo iš anksto parengiamos raštu, o seimui pasibaigus, perrašomos į dienoraštį. Kita vertus, reikia atsiminti, kad ne visos kalbos patekdavo į dienoraščius rašiusių rankas. Tai, kas būdavo kalbama uždaruose senatorių ar pasiuntinių posėdžiuose, matyt, retai kada būdavo užrašoma¹⁶.

Dirbant su šios rūšies šaltiniu svarbu atsiminti, kad ankstyvųjų Naujųjų laikų seimų dienoraščiai nėra stenogramos šiuolaikine šio žodžio prasme. 1566 m. Liublino seimo dienoraščio publikaciją parengusios Irenos Kaniewskos manymu, naudoti seimų dienoraščių medžiagą reikia atsargiai ir kritiškai, nes juose esančios informacijos turiniui turėjo įtakos užsakovai ir autoriai, jų interesai, išsilavinimas, politinės pažiūros, tikyba, dalykiniai ir asmeniniai ryšiai¹⁷.

Kaip minėta, ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK atstovų kalbos seimuose yra patekusios į tyrėjų akiratį ir liudija problemos aktualumą. Šaltiniai teikia galimybę išplėsti tyrimų problemą, parodyti, kokiais būdais iškiliausių politikų, senatorių kalbos seime pasklisdavo bajorų bendruomenėje, darė poveikį eilinių bajorų, kurie patys nedalyvaudavo seimuose, politinei mąstysenai, kaip seimo retorinė kultūra formavo politinės kultūros kraštovaizdį. Istorinių šaltinių rinkiniuose sukaupia nepublikuota medžiaga parodo, kad XVI a. išaugus Lenkijos ir Lietuvos bajorijos domėjimuisi seimų darbu, didėjo ir susidomėjimas seimo retorika. Senatorių ir pasiuntinių kalbos, sakytos ATR seime, buvo perrašinėjamos, rankraštiniais nuorašais ar spausdintos pradėdavo savarankišką, su dienoraščiais nebesusijusį gyvenimą. Tokiu ATR seimo kalbos, išsiveržusios iš parlamento salės, pavyzdžiu gali būti 1613 m.

¹⁶ K. Płachcińska, *Obraz kultury*, s. 19–22.

¹⁷ *Diariusz sejmu lubelskiego 1566 roku*, oprac. I. Kaniewska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1980, s. VII–VIII.

Jonušo Radvilos kalba Senate Zigmanto Vazos valdymo laiku¹⁸. Garsiausių seimų oratorių kalbos buvo skaitomos, aptarinėjamos bajorų bendruomenių narių susibūrimuose, atliko institucionalizuotos socialinės komunikacijos vaidmenį, brandino jaunos kartos politikus. Tačiau kol kas XVI a. antros pusės ir XVII a. pirmos pusės LDK seimo narių kalbų nuorašai nėra surinkti, suregistruoti, netirta jų sklaida bajorų bendruomenėje ir šios komunikacijos priemonės poveikis.

¹⁸ „Jo Didenybės Pono Šviesiausiojo Kunigaikščio, Pono Jonušo Radvilos, Biržų, Dubingių, Slucko, Kopylio ir kitų kunigaikščio, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pataurininko kalba, sakyta Senate dalyvaujant Jo Didenybei karaliui, Varšuvos seimo uždarymo posėdyje 1613 m.“

PRIEDAS

Oświeconego Xiążęcia, Je° Mści Pana, Pana IANVSZA RADZIWIŁA Xiążęcia, na Bierzach, Dubinkach, Słucku, y Kopylu, etc, etc. Podczasęgo W. X. Litewskiego, przy Conclufiey Seymu Warſawſkiego przed Krolem Je° Mcią w Senacie M o w a. Roku Pańkiego, 1613¹⁹.

Abo nie człowiek / abo zły barzo człowiek musiałby to byc / Naiaśnieyſy Mściwy Krolu / kteryby ferdeczney compafsiey nie miał nad Oyczyną fwą / widząc ią teraz nie iedno z Ornamentow y doftatkov tey / ale też z prawdy / z miłości zobopolney / z confidentiey prawdziwey tak obnażoną / tak ciężarami wielkimi ściśnioną / w długi nieſtychane zawiedzioną / że ledwie wynaleść ſpofob do poratowania iey. A kiedybyſmy w przyczynę tego złęgo weyrzeć y one pilno inquirować chcieli / znaleźlibyſmy pewnie pierwſzą być / grzechy y złości naſe / ktoremi Pana Boga obrażamy: Ale nie poſlednieyſzą też / złę rady przy boku Waſey Krolewſkiey Mci zyczylbym ia był tego Naiaśnieyſy Mciwy Krolu / aby mi w tak nieſmaczney materiey nie przychodziło tu na tym placu *in facie totius Reipublicæ* mowić przed Waſą Krolewſką Miłością. Ale coż temu rzec. Kiedy funnienie || kiedy Cnota / kiedy miłość ſczyra ku Oycyznie każe. Wiem i ia / że *veritas odium parit*, wiem że moje ſłowa wielom nieſmaczne będą. Iednak nie oglądaiąc ſię na to / ochynąc ſię przydzie. Tę iednę pociechę maiąc / że Prawda ſwięta / lubo to invidia wielką za ſobą nieſie / lubo ſię gorzka zda być / ſkutki y owoce ſwe zawſe ſłodkie ma. Pochlebſtwo *vice verſa* przyiemne zprzodku bywa / ale na oſtátku w iad y w truciznę ſię obraca. A iako ieden Polityk napifał / że co Piorum bez naruſzenia ſkory kości w ciele czlowieczym pokruſzyć / bron w poſwie bez ſkażeniaiey pogruchotać: Toż pochlebſtwo w ſercach Monarchow / Xiążąt / y Panow wielkich wczynić może. Złe rady / iakom wyſey wſpomniał / przyczyną fą tak wielkich zaciągow y ciężarow Rzeczypoſpolitey naſey. Na to wſytek *ordo Equeſtris* wſkarza ſię. Na te narezka. O tych ſię nam Bracia naſy *ſerio* pytać / y dowiedzieć pilnie zle-cili. A nie bez wielkich przyczyn domagaią ſię tego / bo ich *terrent Exempla* wielu Monar-

¹⁹ Oświeconego Xiążęcia jego Mści Pana, Pana Janusza Radziwiłła, Xiążęcia, Na Bierzach, Dubinkach, Słucku, y Kopylu et. et Podczasęgo W. X. Litewskiego, przy conclusiey Seymu Warszawskiego przed Królem Jego Mcią w Senacie mowa. Roku Pańskiego 1613. Spaudinys saugomas Jogailaičių bibliotekoje Krokovoje (BJ 25352 / I). Publikuojama iš: Apie 1613 m. Varšuvos seimą plačiau žr.: J. Byliński, *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław, 1984.

chow y wielu Monarchiy / ktore zginęły podnośąc y zaczynaiąc woyny bez fundamentu wlaſnego ſprawiedliwoſci / a nie porachowawszy ſię z doſtatkami ſwemi: Marnotratnych bowiem y lekkich ludzi to rzecz ieſt / więkſze nad przychody expenſy czynić. Ale Krolowie mądrzy / y hetmani doſwiadczeni nie czynią tak. Owszem wprzod / niżeli co poczną / *rationes omnes quàm accuratiſſime perpendunt*, aby z honorem / aby bez ſkody to co zaczęli / konczyć mogli. Są przykłady Naiąſnieyſzy Miłoſciwy Krolu wiela Monarchow / ktorzy w bitwach / ktorzy w Expeditiach / *etiam pia intentione* podiętych / pogineli. Zginał za złą radą waleczny ſwiętey pamięci Krol Polſki Władyſław / Przo||dek W. K. Mci pod Warną. Zginał Krol Nawarſki na wojnie. Zginał krol Portugallſki w Afryce. Poiman Krol Francuſki pod Pawią. Zginelo y innych niemało Krolow przednich w Europie (acz roznemi ſpofoby) w Expediciei do Ziemie ſwiętey. Prawda ieſt / ze wielkie Prawa / wielkie pręrogatywy ſą Naiąſnieyſzy Miłoſciwy krolu / was Pomazańcow Bożych / ktorzy tu na ziemi *vices* iego *geritis*, y do was to rzeczono / *Vos dii eſtis*: ale też y to przydano / *quod tanquam homines moriemini*. A iżeſ y W. K. Mć ſmiertelnym ieſt / by był Pan Bog co przeciwnego na Waſę Krolewką Miłoſć dopuſcił / kiedyſ za granicą daleko w Ziemi nieprzyacielskeiy był / w iakich byſ terminach Krolową Jey Mſć Małżonkę ſwą / w iakich Potomſtwo ſwe / w iakich Oyczynę naſę zoſtawił. Sam teraz Waſa Krolewka Mſć ſnadnie to ſądzić / y iako kto Waſey Krolewkiey Mci radził / wważyć możeſ. Ktokolwiek bowiem za granicę Waſę Krolewką Mć naſego Miłoſciwego Pana radą ſwą wywodzil / nie był pewnie przyacielem doſtoieńſtwu W. K. Mci. Nie był przyacielem y całoſci Rzeczypoſpolitey: Gdyż zdrowie Waſey K. Mci z zdrowiem Rzeczypoſpolitey za rowno zawſe chodźć ma. Powtarzam tedy / że wielką y ſłuſną przyczynę mieliſmy wſyfcy inquirowania takowych y tym podobnych złych rad. Wielką mieli y ci / ktorzy *ferio* ſię nam o nich dowiedzieć zlecili. Ale iż Seymu iuż iedno godzin kilka / widząc wielkie niebeſpieczeńſtwa na Rzeczpoſpolitą naſtępuiące / a vpatrując *impoſſibilitatem* tak w krotkim czasie doſcia tych rzeczy / exonerowawſy w tym ſumnienie moje / y to co w ſercu ieſt (z tego placu głucho niezchodząc) po||wiedziawſy / na wolnieyſzy czas odłożyć to przydzie.

Ieſt y drugi Punct / ktorego abym pilnie poparł / tu na tym mieyſcu / miałem *in commiſſis* od Braciey / to ieſt / aby *Diploma* na przeſłym Seymie względem ziemie Siewierſkiey y Księſtwa Smolenkiego / *ſine ſcitu & conſenſu omnium ordinum* wczynione / zniesione było: Czemu iż ſię doſyć ſtało / rozumiem że to wdzięcznie od Braciey przyięto będzie.

Zoſtaie pokoy wewnętrzny / zwłaſzcza *inter diffidentes de Religione*, ktory iakoſ nam raz Waſa Krolewka Miłoſć na Koronatiey ſwey ſwiątobliwie poprzyſiągł / tak abyſ go nam dotrzymać raczył / wniżenie proſimy. Domagalimy ſię przeſłych lat Confoederaciey / ktore flowo (acz w prawie naſym wyraźnie pomienione) iż ſię Ich Mſciom niektorym

odiofum barzo zdało / nie wfpominając go więcey / o pokoy teraz prosimy. Ktorego ktoby w Oyczyźnie nie zyczył / proznoy się y dobrym Synem iey / y dobrym człowiekiem tytułować miał. A domagamy się go nie bez wielkich y gwałtownych przyczyn / ale *summā injuriā* nie po ieden kroc *laceffiti*. Domagamy się rzeczy potrzebney / bo bez niego żadne Państwo długo stać nie może. Domagamy się słuśney z tey miary / że rownoz insemi Prawy *in Codice Legum nostrarum* zawarty iest. Słuśniey iębcze y z tey / żeś go nam Waśa Krolewka Mśc poprzyściągł. A na rzeczy niefluszne rozumiemy to / y o baczeniu y o fumnieniu W. K. Mci / żebyś Imienia Bożego nie brał. Patrzałes W. K. Mśc w Krakowie / kiedy Zbor naś burzono. Patrzała Krolowa Iey Mśc Małżonka Waśey K. Mści / y Krolewic Je° Mśc Władysław /kiedy drugi w Wilnie przed rokiem palono. Tegoś w || Poznaniu / tegoż w Radzieiowie / y na wielu inśych mieyfcach tentowano / *quæres valde angustam reddit patientiam nostram*. Więc y do Prus iakie mandaty / iakie inhibitie *in causa Religionis* z Kancellarię Waśey Krolewkiey Miłości przeciwko iafnemu prawu naśemu wychodzą / wsztykiemu to światu iawnno iest. Iakoś to nas boleć, iako vrać nie ma. By nie *Religio*, ktorey ani dać człowiek człowiekowi / ani wziąć / kromia sam Pan Bog / może / tedy samo ferce ślacheckie nie dopuści tego cierpieć / abyśmy się zacnie z łalki Bożey w tey Oyczyźnie porodziwszy / rowno z drugimi z praw y wolności fwych cieśyć nie mieli. By nie tak częfte a boleŃne vrazy naśe / nie czynilibyśmy pewnie tak gorących instantiy w tey fprawie pod ten czas do Waśey K. Mci. Ale żeś W. K. Mśc iest *supremus Magistratus*, ktory za rowno z insemi Artykułami y ten / *de pace inter diffidentes in Religione tuenda & manu tenenda*, na bczęśliwey Koronatiey swoiey nam poprzyściadz raczył. Dla tego tak częfto go Waśey Krolewkiey Mci przypominamy / y z tym się do Waśey K. Mci vciekamy: Rozumiejąc o W. K. M. że coś nam według obowiazku przysięgi fwey powinien *non gravatim* to wykonać będzieś raczył. Nic w tym nie wątpimy / że W. K. Mśc Pan naś Mciwy fładnie to v siebie vważyś / że ci ktorzy pokoiu w Oyczyźnie pragną / własnemi iey są Synami / y wiernymi W. K. Mci sługami. Ci za się ktorzy przeciwnie rady temu daią / y nam tego / coś nam W. K. Mć. poprzyściągł / co Prawem warowano iest / vmykaią, Iako prawi są nam / iako prawi są y będą Waśey K. Mci / fładnie to Waśa K. Mć. vważyć morześ. A nie tylko że nam / y Oyczyźnie || teyw ktorey się porodzili / nieprawi są / ale tez własnych dziedzicznych poddanych ferca do W. K. Mci pfuią. Bo co mają fobie Przyrodzeni poddani Krolestwa Szwedkiego y W. K. Mci obiecować, Kiedy widzą / że się nam ludziom wolnym (ktorzyśmy dobrowolnie miedzy wielą Competitorow Waśę K. Mśc za Pana sobie obrali / y na tym Panftwie pofadzili) w tym Artykule *de pace inter diffidentes in Religione fervanda* nie dosyc dzieie. Więc niewiem / czemuby y Religia naśa / y my sami / ktorzy ją *profitemur*, mielismo być tak *exofiti* W. K. Mci / ponieważ żeś się Waśa K. Mśc nie brzydził

przy Koronaciey fwoiey we Szweceyey ceremoniami y vsługowaniem Biskupa tamecznego / człowieka Religiey naŝey.

Nie godziłoby się nam było Artykułu tego mimo się puścić / alewidząc już zchylek prawie Seymu / a wpatrując / że za rozerwaniem jego / musiałaby Rzeczpospolita wielkie *detri-mentum* odnieść: a to *propter bonum pacis*, tak tego iako y inŝyich Artykulow // w ktorich się nam nie doŝyc słało / niechcąc w dalŝą disquifitią przywodzić / do drugiego Seymu ie sobie odkładamy. Pewni tego będąc o Waŝey K. Mci y o W. Mciach Mciwi P. P. Senatorowie iako Braciey naŝey / że W. M. o tym *ferio* pomyslić zechcecie / iakobyśmy *tandem* w krzywdach naŝyich wkoieni będąc / z pokoiu požadanego rownoz W. M. cieŝąc się / o całości Oyczyzny ŝpolnie *in posterum* obmyŝlać mogli.

SUMMARY

Sources of Cognition of Rhetoric of the Seimas of the Early Modern Times of the Grand Duchy of Lithuania: Speeches

Jūratė Kiaupienė

The article discusses the way of expressing political culture of the early Modern Times – parliamentary rhetoric. The relevance of this problem to the investigations into parliamentarianism of the Grand Duchy of Lithuania of the second half of the 16th – the first half of the 17th century, the problems arising and possible ways of solving them are highlighted. Attention is focused on the group of sources, which enables the investigation into rhetoric of the Seimas of the Grand Duchy of Lithuania during the period under discussion to be carried out – the journals of the Seimas of the Kingdom of Poland and the Republic of the Two Nations, and the speeches recorded in them. The supplement – the speech delivered at the Seimas by the Duke Janusz Radziwill of Biržai and Dubingiai, Cup-bearer of the GDL, at the sitting of closing the Warsaw Sejm in 1613 (*Oświeconego Xiążęcia, Je° Mści Pana, Pana IANVSZA RADZIWIŁA Xiążęcia, na Bierzach, Dubinkach, Słucku, y Kopylu, etc, etc. Podczasowego W. X. Litewskiego, przy Conclufiey Seymu Warszawskiego przed Krolem Je° Mcią w Senacie Mowa. Roku Pańjskiego, 1613*).